

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 50

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 50

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2024

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-22-44)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Nepriklausomas tyrėjas, Vokietija / Independent researcher, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spirģis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnė (Latvijos universitetas, Ryga / University of Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva / Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Cheval (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija / University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Sigita Mikšaitė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614436, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuvosarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ .....7 FOREWORD 11
Gintautas Zabiela	QUO VADIS, LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MOKSLAS? .....13 QUO VADIS, LITHUANIAN ARCHAEOLOGICAL SCIENCE? 26
Vanda Haferberga, Joakim Wehlin, Uwe Sperling	FROM INSIDE AND OUTSIDE: CONTEXTUAL, MACROSCOPIC AND MICROSCOPIC ANALYSIS OF BRONZE AND PRE-ROMAN IRON AGE BURIAL POTTERY FROM THE EASTERN BALTIC.....27 IŠ VIDAUS IR IŠORĖS: RYTŲ BALTIJOS BRONZOS IR IKI ROMĖNIŠKOJO GELEŽIES AMŽIAUS LAIDOJIMO KERAMIKOS KONTEKSTINĖ, MAKROSKOPINĖ IR MIKROSKOPINĖ ANALIZĖ 66
Agnė Čivilytė, Tadas Žižiūnas, Stephan Wirth, Thomas Eriksson	NEW INSIGHTS INTO THE PRODUCTION AND EXCHANGE OF LATE BRONZE AGE KAM AXES: APPLICATION OF 3D VIEW TECHNOLOGIES.....69 NAUJOS IŽVALGOS APIE VĒLYVOJO BRONZOS AMŽIAUS KAM KIRVIŲ GAMYBĄ IR MAINUS: 3D VAIZDO TECHNOLOGIJŲ TAIKYMAS 103
Roman Shiroukhov	KYJIVO RUSIOS SKALŪNINIAI VERPSTUKAI PRŪSŲ IR JŲ KAIMYNŲ X/XI–XII A. KARIŲ/RAITELIŲ KAPUOSE. APLINKYBĖS, DATAVIMAS, REIKŠMĖ ..... 105 SLATE SPINDLE WHORLS FROM KYIVAN RUS' IN THE WARRIOR/HORSEMEN GRAVES OF THE PRUSSIANS AND THEIR NEIGHBORS (10 th /11 th –12 th CENTURY): CONTEXT, DATING, SIGNIFICANCE 150
Saulius Sarcevičius, Rimantė Zinkutė, Petro Tronevich Ričardas Taraškevičius	PLYTŲ MOLIO MIŠINIŲ RECEPTŪROS: XIII–XIV A. VILNIAUS KATEDROS IR VILNIAUS ŽEMUTINĖS BEI LUCKO AUKŠTUTINĖS PILIŲ MŪRŲ GEOCHEMINIŲ TYRIMŲ IŽVALGOS .....153 BRICK CLAY MIXTURE RECIPES: INSIGHTS FROM GEOCHEMICAL STUDIES OF THE 13 TH –14 TH CENTURY MASONRY OF THE VILNIUS CATHEDRAL, THE VILNIUS AND THE LUTSK CASTLES 204
Aurelija Zagurskytė	POULTRY IN MEDIEVAL AND POST-MEDIEVAL LITHUANIA..... 209 NAMINIAI PAUKŠČIAI VIDURAMŽIŲ IR NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOJE 235

DISKUSIJOS / DEBATES

Alexander Gramsch	PROLEGOMENA TO A SOCIAL ARCHAEOLOGY OF THE HUMAN BODY.....	237
-------------------	--	-----

***KITAIP APIE ARCHEOLOGIJĄ /
ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY***

Vilius Bartninkas	AR „VISOS ŽINIOS - PO ŽEME“?	247
-------------------	------------------------------------	-----

IN MEMORIAM

Gintautas Striška	VYTAUTAS URBANAVIČIUS (1935-07-03-2024-01-22)	251
-------------------	---	-----

Agnė Čivilytė	KAIP MES ŠVENTĖME VASARIO 16-ĄJĄ: <i>IN MEMORIAM</i> PROFESORIUI ŠARŪNUI MILIŠAUSKUI	261
---------------	---	-----

	AUTORIŲ DĖMESIUI.....	263
--	-----------------------	-----

	GUIDELINES FOR AUTHORS.....	266
--	-----------------------------	-----

VYTAUTAS URBANAVIČIUS (193507-03–2024-01-22)

2024 m. sausio 22 d. eidamas 89 metus
savo namuose užgeso archeologas,
habil. dr. Vytautas Urbanavičius.

Vytautas Urbanavičius gimė 1935 m. liepos 3 d. Jurbarko valsčiaus Skirsnemunės kaime, kaip dažnai pats sakydavo, staliaus šeimoje. Nuo 1942 m. ketverius metus mokėsi Skirsnemunės pradžios, 1947–1950 m. Skirsnemunėje įsteigtoje septynmetėje mokykloje. 1950 m. įstojo į Jurbarko vidurinės aštuntą klasę, o 1953 m. šeimai persikėlus į Zarasus čia 1954 m. baigė vidurinę mokyklą ir tais pačiais metais įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto istorijos specialybės kursą. 1959 m. jį baigęs gavo istoriko ir vidurinės mokyklos istorijos mokytojo kvalifikaciją suteikiantį diplomą. Tapti archeologu nesvajojęs, tačiau studijų metais jau nedvejodamas pasirinko archeologijos specializaciją.

Dar būdamas trečio kurso studentu, 1957 m. pradėjo dirbti restauratoriumi Istorijos ir etnografijos muziejuje (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus) ir po metų tapo šio muziejaus Restauracinių dirbtuvių vedėju. Restauruoti mokėsi stažuotėse Maskvos ir St. Peterburgo muziejuose. Kartu nuo 1963 m. neakivaizdiniu būdu mokėsi Maskvoje, Miklucho Maklajaus instituto Plastinės veido rekonstrukcijos laboratorijoje pas prof. Michailą Gerasimovą.

1965 m. lapkričio 5 d. priimtas dvejiems metams Istorijos instituto aspirantu. 1967 m. spalio 4 d., net kiek anksčiau numatyto termino, apgynė istorijos mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją „Lietuvos kaimo gyventojų materialinė ir dvasinė kultūra XIV–XVII amžiais“. Darbo vadovais buvo prof. M. Gerasimovas, konsultavęs dėl metodikos, plastinės

1 pav. Vytautas Urbanavičius Vilniaus Žemutinės pilies tyrimuose 2004 m. *V. Abramausko nuotr.*

Fig. 1. Vytautas Urbanavičius in the research of Vilnius Lower Castle in 2004. *Photo by V. Abramauskas.*

rekonstrukcijos ir antropologijos, o dėl Lietuvos archeologijos – Adolfas Tautavičius. Po aspirantūros nuo 1967 m. lapkričio 4 d. buvo Istorijos instituto jaunesnysis, o nuo 1971 m. gegužės 3 d. – vyresnysis mokslinis bendradarbis (šioms pareigoms perrinktas ir 1977, 1983, 1987, 1992 m.). Dirbdamas Istorijos institute nagrinėjo temą „Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII a.“, vadovavo „Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvado“ rengimo archeologų grupei bei organizavo į sąvadą įtraukiamų paminklų žvalgomojus tyrimus.

2 pav. Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrimų pradžia 1988 m. Neštuvus neša tyrimų grupės vadovai Albinas Kuncevičius ir Vytautas Urbanavičius. *K. Vainoro nuotr.*

Fig. 2. The archaeological research of Vilnius Lower Castle begins in 1988. The stretchers are carried by Albinas Kuncevičius and Vytautas Urbanavičius, the leaders of the research team. *Photo by K. Vainoras.*

Nuo 1958 m. dalyvavo daugelyje Archeologijos sektoriaus (skyriaus) vykdomų tyrimų ekspedicijų, o 1966 m. buvo išsiųstas tirti prie Užvenčio kaimo (Kelmės r.) Šlapgirio senkapio. Šis kapinynas – pirmasis tirtas savarankiškai. 1967 m. V. Urbanavičius įtrauktas ir į A. Tautavičiaus vadovaujamos Tolminkiemio (Karaliaučiaus sr.) bažnyčios liekanų tyrimus. Vėliau ėmėsi Ruseinių, Graužių, Seredžiaus, Obelių bei daugelio kitų kapinynų tyrimų. 1971 m. užbaigdamas dr. Rimutės Rimantienės aptikto dubenėto akmens prie Mosėdžio aplinkos tyrimus įsitraukė ir į mitologinių akmenų vietų tyrimus. Daugiausia dėmesio V. Urbanavičiaus tyrimuose buvo skirta laidojimo papročių kaitai Lietuvoje įvedus krikščionybę. Kai kurios išvalgos, kaip, pvz., paremtos Obelių kapinyno tyrimais, kad deginti mirusieji laidoti vandenyje, tuomet sutiktos gana skeptiškai ir tik nauji tyrimai daugiau nei po 20 metų tas prielaidas ne kartą patvirtino.

Dirbdamas Istorijos institute aktyviai dalyvavo įvairioje veikloje, bendradarbiavo su etnografais, gana

lengvai rasdavo kalbą ne tik su kolegomis, bet ir su šalia kasinėjimų gyvenančiais žmonėmis ar greta įsikūrusių įvairių organizacijų vadovais. 1972 m. V. Urbanavičiaus iniciatyva įsigyti pirmieji melioratorių nameliai (vagonėliai ant ratų), pagerinę ir bent kai kur išsprendę ekspedicijos dalyvių apgyvendinimo klausimą.

1988 m. balandžio 1 d., vykdamas MA Prezidiumo nutarimą Nr. 74 „Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologinių ir istorinių tyrimų“, Istorijos institute sudaryta Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrimų grupė, ir V. Urbanavičius paskirtas grupės vadovu (1989 m. grupė dar Instituto Archeologijos skyriaus sudėtyje reorganizuota į Ūkiskaitinį darbo sektorių, kurio vadovu paskirtas sausio 12 d., o nuo tų pačių metų gruodžio 30 d. – įkurto Pilių istorijos skyriaus vedėju). 1993 m. balandžio 1 d. šis skyrius reorganizuotas į Pilių tyrimo centrą „Lietuvos pilys“.

1988 m. pradėti Vilniaus Žemutinės pilies tyrimai pakeitė ne tik Institute tyrinėtą temą, sezonines ekspedicijas, bet ir pasuko tolesnį V. Urbanavičiaus

3 pav. Vytautas Urbanavičius kino kamera fiksuoja Vilniaus Žemutinės pilies 1990 m. tyrimus. *G. Jurgelevičiaus nuotr.*
 Fig. 3. Vytautas Urbanavičius captures the 1990 research of the Vilnius Lower Castle with a film camera. *Photo by G. Jurgelevičius.*

mokslinį gyvenimo kelią. Į pilies teritoriją įsikelta birželio 3 d. Tuomet ekspedicijai prisiglausti gautos kelios patalpos buvusiuose Pionierių rūmuose. Jos apleistos: kai kur nebuvo durų, spynų, inventoriaus, keltuvo žemėms iškelti, neštuvų, kastuvų. Šiaip taip susitvarkius, netrukus V. Urbanavičiaus pastangomis iš ūkininkų gauti keli transporteriai, dėžės radiniams sudėti, lentos kabykloms, lentynoms ir pan. Kartu komandoje dirbo ir archeologai Adolfas Tautavičius, Albinas Kuncevičius, architektas Kazys Napaleonas Kitkauskas.

Vytautą pirmą kartą teko sutikti pačiomis pirmosiomis Žemutinės pilies tyrimų dienomis. Tuomet mus (į tyrimus pagelbėti atklydusius dešimtokus) pasitiko neaukštas, jau žilstelėjęs, bet jaunatviškai energingas, vilkintis megzta liemene, šviesiais marškiniais bei šviesiomis kelnėmis, dideliais storesnių stiklų akiniais pasidabinęs vyriškis. Pirmą dieną aprodė, kur kasinėsime, pavedžiojo po kelis rūmų rūsius, kantriai papasakojo, kur mes patekome, koks darbas laukia ir, žodžiais nupiešęs šių tyrimų perspektyvas,

pažadėjo, kad kasinėti bus įdomu. Ir išties, pirmosios dienos buvo nelengvos (mat kasėme viršutinius suplūktus parko sluoksnius ir rūmų griuvenas), tačiau įtraukiantys pasakojimai apie rūmų istoriją ir giliau esančius pačius seniausius Vilniaus praeities sluoksnius mus skatino dirbti su entuziazmu.

Už kasinėjimų teritorijos jau vykdavo „Sąjūdžio“ organizuojami Atgimimo mitingai, tačiau V. Urbanavičius visada pabrėždavo, kad tirdami istoriją į politiką neįnam, o Tėvynę mylim darbu. Sakykim, pažymėdami legendinį Baltijos kelią, tyrimuose dirbantys talkininkai susirinko ryte ir dirbo pietų korpuso ribose. Prieš baigiant darbą V. Urbanavičius pasiūlė padaryti savo „Baltijos kelią“ – sustoti į grandinę ir susikibti rankomis iš tyrimų perkastos į tuometinį kiemą, tarsi iš istorijos praeities į Lietuvos ateitį. Ta grandinė buvo nufilmuota ir pateko į vieną iš tyrimams skirtų dokumentinių filmų.

Tuo metu stebino V. Urbanavičiaus kantrybė, kai jis ne tik organizuodavo darbus, bet beveik kasdien priimdavo garbius svečius ir uoliai visiems pasakojo, vedžiojo po tyrimus, o po darbo (kartais radęs vieną kitą užsilikusį talkininką) dar ir pats tvarkydavo perkasą. V. Urbanavičiui rūpinantis vos po metų nuo kasinėjimų pradžios ekspedicijoje atsirado visai naujas ekskavatorius iškastoms žemėms tvarkyti, iš Zarasų įmonės gauti didžiuliai angarai, skirti atkastiems mūrams apsaugoti nuo kritulių, netrukus ir ūkio reikmėms kieme išdygo suomiškas angaras pašiltintomis sienomis. Mokėjimas susikalbėti, rasti tinkamą būdą prieiti prie įvairiausių partijų politikų, įmonių vadovų bei paprastų žmonių ir susitarti su jais duodavo puikių rezultatų Žemutinės pilies tyrimams. Kaip pats sakydavo, reikia *paleisti mašiną* – ir ta mašina gana sėkmingai „važiavo“.

V. Urbanavičius buvo ir vienas pirmųjų kėlęs į viešumą Valdovų rūmų atkūrimo klausimą. Kasmet randant naujų rūmų pamatų, kaupiantis mokslinių tyrimų duomenims ši idėja vis rimčiau buvo paremiama moksliniais argumentais. Rodos, jau 1993 m. buvo kalbama apie pirmojo – rytų korpuso

4 pav. Video juostoje buvo užfiksuoti 1996 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino paminklo vietos archeologiniai tyrimai ir vėliau statomo paminklo etapai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 3. The video captures the 1996 archaeological investigations of the site of the Lithuanian Grand Duke Gediminas Monument and the later stages of the construction of the monument. Photo by V. Abramauskas.

atkūrimo galimybę, tai svarstyta ir su Lietuvos Respublikos prezidentu Algirdu Mykolu Brazausku, o vėliau ir su Valdu Adamkumi, kitais atsakingais pareigūnais. 1994 m. su architektais parengtas rūmų maketas bei nuolatinės diskusijos su palaikančiais ir oponuojančiais galų gale atvedė iki Rūmų atkūrimo įstatymo priėmimo 2000 m. ir realių statybos darbų pradžios 2002 m. Daug vėliau, jau atstačius rūmus ir jame įkūrus muziejų, į pasirodžiusias žinutes apie kitus rūmų atkūrimo idėjos „pirmtakus“, daug nuveikusius dėl atkūrimo, V. Urbanavičius tik

su smailia šypsenėle nukreipdavo pokalbį kitur arba tardavo kokį nors humoristinį posmelį.

Pilių tyrimo centrui „Lietuvos pilys“ Vytautas Urbanavičius vadovavo iki 2001 m. lapkričio 30 d. Išėjo beveik prieš pat didžiuosius atkūrimo darbus, paliko su pagreičiu veikiančią, su savarankiškam darbui parengtais specialistais ir padaliniais įkurtą organizaciją. Vėliau nuolat lankydavosi tyrimuose, aptardavo naujienas, duodavo reikšmingų patarimų jaunesniems kolegoms, turėjo daugybę minčių dėl tyrimų medžiagos fiksavimo, pats dar dažnai ir filmuodavo. Todėl Pilių tyrimo centro likvidavimas, prasidėjęs Valdovų rūmus atkūrus, V. Urbanavičiui buvo, greičiausiai, gana skausmingas, nors to išoriškai ir neparodė. Tik stebėjosi, kad gana sėkmingai *paleista mašina* staiga stabdoma.

Tiriant Žemutinę pilį teko pažinti ir kitus archeologo pomėgius. Bene svarbiausias jų – *kinas*. Vytautas buvo surinkęs komplektą reikalingos aparatūros, įsirengęs nedidelę kino, vėliau ir vaizdo juostų montavimo studiją. Turėjo kino kamerą, vėliau rėmėjai padėjo ir dėl videoteknikos. Dažnai filmuodavo kasinėjimus, ruošdavo filmus ne tik apie Žemutinės pilies tyrimus. Pirmasis V. Urbanavičiaus filmas „Šlapgiriškai prieš 500 metų“ buvo sukurtas pirmiesiems jo savarankiškai vadovautiems kasinėjimams. Remiantis A. Tautavičiaus 1955–1961 m. tyrimais 1973 m. *susuktas* filmas „Vilnius prieš 650 metų“, vėliau nemažai kitų. Filmuodavo tiek pats, tiek kvietėsi operatorius profesionalus, kartais net dokumentikos grandus Juozą Matonį ir Vytautą Damaševičių (filmuoti „Valstybės kino metraščio“ dalių).

V. Urbanavičiaus filmuose aptariant vieną ar kitą objektą, be jo istorinio naratyvo, visuomet pagrindinis herojus likdavo tą objektą tyręs žmogus – archeologas, architektas, restauratorius, labai dažnai buvo pakalbinamas ir paprastas mūrininkas, stalius, geologas, statybų vadovas, projektuotojas.... V. Urbanavičius visuomet norėjo įamžinti tuos žmones, kurie prisideda prie darbų *čia ir dabar*. Todėl dažnai, artėjant kurio nors tyrinėtojo sukakčiai, V. Urbanavičius

5 pav. Valdovų rūmų atkūrimo projekto ir būsimos paskirties pristatymas 2001 m. spalio 22 d.. Iš kairės – Lietuvos dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys, istorikas prof. Edvardas Gudavičius ir hab. dr. Vytautas Urbanavičius. V. Abramauskas nuotr. Fig. 5. Presentation of the project for the restoration of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania in the Lower Castle of Vilnius on 22 October 2001. From left: Director of the Lithuanian Art Museum Romualdas Budrys, historian Prof. Edvardas Gudavičius and hab. dr. Vytautas Urbanavičius. Photo by V. Abramauskas.

iš karto prasitardavo – *aš turiu*. Tai būdavo filmuota medžiaga, kartais jau pamontuota ar dar tik laukianti montažinės, tačiau tas vaizdas beveik visada būdavo minėjimo „viniš“. Ne veltui A. Tautavičiaus atsiminimuose su humoru pažymėta, kad V. Urbanavičius dažnoje konferencijoje ar renginyje *išsisukdavo filmeliu*.

Be tyrimų Žemutinėje pilyje, V. Urbanavičiui teko dirbti ir archeologinių tyrimų reglamento nepibrėžtuose tyrinėjimuose. Dar aspirantūros metas dalyvavo ieškant Kristijono Donelaičio kapo Karaliaučiaus srityje, vėliau pirmojo Lietuvos fiziko ir chemiko Teodoro Grotuso (Pakruojo r.), taip pat brolių Antano ir Jono Juškų (Kazanėje) kapų; kasi-nėjo Tuskulėnų dvaro teritoriją, kur buvo palaidotos

nužudytos NKVD aukos ir atpažinti kun. Vincento Borisevičiaus palaikus; ieškojo Latvijos ir Estijos prezidentų Karlio (Kārlis) Ulmanio ir Konstantino Petso (Päts) palaidojimų (dab. Turkmėnijoje ir Tverės sr. Rusijoje). Šie tyrimai glaudžiai siejosi su disertacijai pasirinktu veido atkūrimo pagal kaukolę metodu, todėl V. Urbanavičius buvo ne tik pagrindinis, bet ir bene vienintelis to meto šios srities ekspertas mūsų krašte. Dalį minėtų palaikų pavyko rasti ir identifikuoti. Už Estijos prezidento palaikų suradimą ir identifikavimą V. Urbanavičius 2005 m. apdovanotas Estijos Marijos žemės kryžiaus ordinu. O Lietuvoje už nuopelnus 1994 m. buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinu.

6 pav. Vytauto Urbanavičiaus knygos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje“ pristatymo Valdovų rūmų muziejuje akimirka, 2018 m. balandžio 10 d. V. Abramausko nuotr.

A moment of the presentation of Vytautas Urbanavičius' book "Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje" at the Palace of the Grand Dukes of Lithuania Museum, 10 April 2018. Photo by V. Abramauskas.

V. Urbanavičius ne tik rekonstruodavo grafinius prieš kelis šimtmečius ar net tūkstantmečius gyvenusių žmonių portretus, tačiau kūrė ir skulptūrines kaukolės rekonstrukcijas. Dabar tokie tyrimai atliekami naudojant kompiuterių programas, o tuomet rankomis iš plastilino, vaško ir gipso buvo atkurti senovės Kirsnos, Turlojiškės ir daugelio kitų žmonių portretų atvaizdai. Jie, kaip modernios iliustracijos, buvo naudoti įvairiausioje istorinėje ir archeologinėje literatūroje, enciklopedijose, mokyklos vadovėliuose.

Dar tiriant Žemutinę pilį, savo kabinete šalia įrengtos filmų montavimo „studijos“ iš senų Istorijos instituto baldų (iš į naujas patalpas iškraustomo LII pastato Tado Kosciuškos g.) V. Urbanavičius buvo

įsirengęs lentynas, į kurias išrikiavo tas gipsines, baltas ar bronzos spalvos dažais nudažytas *galvas*. Užeinantiems į kabinetą iš karto buvo sukuriama savotiška atmosfera – žvelgdavo keliasdešimt senovės Lietuvos gyventojų. Pagal Barboros Radvilaitės atvaizdo rekonstrukciją skulptorius Stanislovas Kuzma sukūrė ir marmurinę buvusios karalienės biustą.

Šiame kabinete V. Urbanavičiaus buvo įsirengęs ir „kino salė“ – sustatęs keletą eilių atlenkiamų kėdžių, ant kino technikai skirto trikojo primontavęs didesnę televizorių. Čia dažnai kviesdavo perkasoje dirbančius tyrinėtojus ir kitus svečius į filmų peržiūras, taip pat jo surengtus neformalius susitikimus su žinomais specialistais. Buvo pakviesti apie savo tyrimus pasakoti archeologai Adolfas Tautavičius,

Vytautas Daugudis, architektas Benjaminas Lasavickas, istorikas Romanas Batūra.

Vytautas nuolat sugalvodavo kokią nors įdomybę, skirtą Žemutinės pilies tyrimams populiarinti, pritraukti kuo daugiau žmonių. Įrengus plastiko angarus virš atkastų mūrų kaipmat kilo mintis juose nutiesti turistams taką ir leisti apžiūrėti vykstančius tyrimus. Pajutęs, kad rūsiuose po angariais yra neblogo akustika – pakvietė kelis muzikantus išbandyti šią erdvę, o netrukus atkastų rūmų požemiuose režisierė Irena Bučienė iš teatro scenos perkėlė dramas „Mindaugą“ (pagal Justiną Marcinkevičių) ir „Barborą Radvilaitę“ (pagal Juozą Grušą). Požemiuose buvo įrengta scena, tribūnos žiūrovams, nuolat vyko renginiai, koncertai, teatralizuoti vaidinimai, keli tyrimų grupės darbuotojai vedė iš pradžių pavienes, o vėliau ir nuolatinėmis tapusias ekskursijas. Iš esmės su vykstančiais archeologiniais tyrimais tuomet buvo sukurta ir kultūrinės veiklos programa, labai panaši į tai, kas dabar ir vyksta Valdovų rūmų muziejuje.

V. Urbanavičius ne kartą dalyvavo ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kapo paieškose. Kai kurie tyrimai net kurioziški, nes buvo inicijuoti tuometinėje paminklosaugoje dirbančių specialistų, kurie rėmėsi.... aiškiaregių vizijomis. Merkinės bažnyčios aplinka pirmą kartą kasinėta 1989 m., o dar kartą 1998 m. vasarą. Tarp pirmųjų ir antrųjų V. Urbanavičiaus tyrimų Merkinės bažnyčia jau buvo gerokai pakasota entuziastų. Pamenu, kad 1998 m. tiriamojame vietoje neradus vizijose matytų objektų, tik V. Urbanavičiaus diplomatijos ir įtaigaus pokalbio dėka šiek tiek pavyko numaldyti aiškiaregius, tyrimus tiesiogiai prižiūrėjusiai paminklosaugos specialistei remiantis archeologiniais sluoksniais ir metodikos paaiškinimais įrodyti, kad tos kalbos tėra pramanai.

V. Urbanavičius dalyvavo ir 8-ame XX a. dešimtmetyje vykusiuose Vilniaus katedros tyrimuose, kai buvo atidengta kelios kriptos ir palaidojimai. Dar tuomet buvo viltis surasti Vytauto didžiojo kapą. Jo neradus ilgas dešimtmečius, V. Urbanavičius rinko

ir analizavo tarpukario ir vėlesnę tyrinėtojų medžiagą, vėl rinko papildomus duomenis, remiantis kuriais dar ir 2016 m. buvo nuspręsta patikrinti vieną, pirmoje XX a. pusėje Katedros remontuotojų permūrytą kriptą su palaikais. Spėjimams ir tada nepasitvirtinus, vėl buvo nagrinėjama medžiaga, ieškoma galbūt pradingusių ankstesnių tyrinėtojų ataskaitų ar dokumentų.

V. Urbanavičius buvo iš tų tyrinėtojų, kurie nuolat galvojo ir visaip stengėsi tyrimų medžiagą skelbti. Tikėdamas, kad vaizdo medžiaga yra lengviau suprantama, paprasčiau pasiekiamą ir įtaigiau suvokiama paprastiems žmonėms, dažnai daugiau dėmesio kreipdavo kinui, tačiau neapleido ir spausdintinių darbų. Parašęs ne vieną straipsnį ir monografiją bei tik pradėjęs tyrinėti Žemutinę pilį, iš karto pradėjo rūpintis ir šių tyrimų medžiagos skelbimu. Tai jo ir A. Tautavičiaus iniciatyva atsirado leidinys „Vilniaus Žemutinės pilies rūmai“, išleistas 1989 m. ir apibendrinantis pirmuosius Didžiųjų kunigaikščių rūmų tyrimus bei ilgainiui sulaukęs dar keturių tomų; ne be jo iniciatyvos Vilniaus pilių tematikai skirtas ir visas „Baltų archeologijos“ žurnalo 8-as numeris.

Dirbdamas Pilių tyrimo centre, V. Urbanavičius kaip viršininkas buvo pagarbus, reiklus kokybei, visuomet palaikė grįžtamąjį ryšį, užuot darbus nurodęs, dažniausiai kolegiškai sakydavo *pasitarkim* ir papasakodavo uždavinius ar jų esmę. Be išimties visus skatino mokytis, tobulėti, kelti kvalifikaciją bei sudarydavo sąlygas derinti studijas su darbu. Visus kalbino po universiteto nesustoti ir būtinai tęsti doktorantūros studijas. Šių dienų akimis gal ir nereikšminga, bet, rodos, dar 1992 m., kai įstaigoje atsirado pirmasis kompiuteris, V. Urbanavičius tiesiog liepdavo prie jo pratintis, ieškoti panaudojimo galimybių ir darbo metu duodavo laiko jauniui išbandyti paprastas kompiuterines programas ir jų galimybes.

Kaip jau dirbęs muziejuje, puikiai suprato, kad atkasamus radinius reikia rodyti visuomenei,

7 pav. Vytautas Urbanavičius prie savo namo Pavilnyje, 2020 m. liepos 3 d. *Ramunės Žiedės šeimos archyvo nuotr.*

Fig. 7. Vytautas Urbanavičius in front of his house in Pavilnys, 3 July 2020. *Photo from the family archive of Ramunė Žiedė.*

pasakoti apie atradimus ir skleisti informaciją. Todėl jam rūpinantis iš pradžių nedideliame kambaryje, o vėliau ir didesnėje salėje įrengtas Didžiųjų kunigaikščių rūmų tyrimams skirtas muziejus, kuriame, gavus iš naikinamų muziejų seno inventoriaus, Vytauto vadovaujami kalėme lentynas kokių ekspozicijai, parengėme medinį karkasą autentiškų XVI a. pabaigos – XVII a. kokių krosnies rekonstrukcijos fragmentui bei iš kartono sukaldėme natūralaus dydžio renesansinės koklinės krosnies maketą. Rengiamam muziejui radinius reikėjo ne tik paruošti eksponuoti, bet ir išsaugoti, todėl tyrimų grupėje atsirado keli restauratoriai, o vėliau ir nuolat sėkmingai veikiantis bei naujus specialistus auginantis Restauravimo skyrius.

Prasidėjus Valdovų rūmų atkūrimui V. Urbanavičius perdavė Pilių tyrimo centro vadovavimą kitiems, tačiau pats ne kartą ir toliau lankėsi perkasoje, nuolat stebėjo atkasamas naujienas, naujus radinius, duodavo nemažai vertingų patarimų. Įkūrus Nacionalinį muziejų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmus, V. Urbanavičius tapo ir muziejaus bičiuliu, buvo Muziejaus Tarybos garbės ir Muziejaus leidinio *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae* redakcinės kolegijos narys.

Bene pirmas glaudesnio bendradarbiavimo su Valdovų rūmų muziejumi projektas buvo 2010 m., kai Taikomosios dailės muziejuje Valdovų rūmų muziejaus ir Nacionalinio muziejaus surengta V. Urbanavičiaus 75-mečiui skirta paroda „Sugrąžinta praeitis“ (kuratoriai Eglė Griciuvienė, Gytis Grižas, Birutė Verbiejūtė). Čia surinkti radiniai iš pagrindinių V. Urbanavičiaus tirtų objektų – mamuto kaulai iš Smėlio gatvės Vilniuje, geležies amžiaus laidojimo paminklų, Obelių ežero dugno bei Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų tyrinėjimų. Ekspozicijai buvo paruošti ir skulptūriniai istorinės Lietuvos gyventojų portretai, atkurti pagal įvairių epochų kapuose rastas kaukoles, ekrane demonstruoti V. Urbanavičiaus dokumentinių kino ir vaizdo filmai. Vėliau sumažintą parodos variantą su V. Urbanavičiumi vežėme į Jurbarko krašto muziejų, ir mačiau, kaip šiltai jį priima kraštiečiai.

Tuo pačiu metu kilo mintis šių tyrimų medžiagą paskelbti. Valdovų rūmų muziejaus darbuotojai su V. Urbanavičiumi parengė beveik visų jo tyrinėtų objektų medžiagą. Kompiuteriu perrinkti mašinos rašio tekstai, paruoštos iliustracijos. 2011 m. išleistoje knygoje „Sugrąžinta praeitis“ tilpo 1966–1993 m. žvalgytų bei plačiau tyrinėtų 132 archeologinių, mitologinių, architektūrinių ir istorinių vertybių duomenys. Iš viso vadovaujant V. Urbanavičiui ištirtas daugiau kaip 21 866 m² plotas, 76 laidojimo paminkluose (1313 griautinių ir 71 degintinis žmogaus kapas, 100 griautinių žirgų kapų), prie 46 mitologinių ir istorinę reikšmę turinčių akmenų, 4 alkakalniuose,

dvarvietėje, kaimavietėje, senamiestyje ir čia skaičiai – bene antrą kartą tiek pat apimančių ilgamečių Žemutinės pilies tyrimų plotų. Už svarų indėlių į antros XX a. pusės archeologinius tyrinėjimus bei medžiagos publikavimą Lietuvos archeologijos draugija dr. Vytautą Urbanavičių išrinko 2011 metų archeologu.

Vytautas visuomet buvo kolegiškas bei su visais, net ir su daug jaunesniais archeologais palaikantis bičiuliškus ryšius. Pasibaigus aktyviems Žemutinės pilies tyrimams, einamuosius darbus, radinių tyrimus, ekspozicijų rengimą ar kitas aktualijas dažniau aptardavome telefonu. Ilgainiui tai virto kassavaitiniais ketvirtadienių pokalbiais, nes *pasitarėme*, kad ta savaitės diena yra patogiausia ir laisvesnė nuo „degančių“ darbų, tinkama praėjusiems įvykiams bei planams aptarti. V. Urbanavičius telefonu ne tik teiraudavosi naujienų, apie parodas, leidybą, tačiau derinomės ir kitus projektus. Jo inicijuota ir sudaryta „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje“ (2010 m.), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje“ (2018 m.) ar kitos kūrybinės idėjos buvo dažno pokalbio ar abipusių konsultacijų tema. V. Urbanavičius buvo nepamainomas pagalbininkas rengiant A. Tautavičiaus dienaoraščių publikavimą, renkant nuotraukas, ypač iš paties Vytauto asmeninio fotoarchyvo bei atpažįstant tyrimų dalyvius muziejuje suskaitmenintose tyrimų nuotraukose.

Kartais dėl dalykinių reikalų tekdavo aplankyti V. Urbanavičių ir Pavilnyje, kur buvo įsikūręs. Namų aplinkoje jis buvo paprastas, labai draugiškas ir visada neoficialus. Pasitikdavo visuomet su šypsenėle, dažnai su koku humoristiniu posmu bei firminiu pasilabinimu, sumušant iškeltais delnais – *duok penkis* – buvo žinomas ir visiems sveikinantis tik su Vytautu privalomai vartojamas. Turėjo ypač gerą humoro jausmą, kuris nuolat atsiskleidavo kalbant ar pasiteiravus apie sveikatą, nepaisydamas būklės, atšaudavo *žydīm klestim* arba koki linksmą, dažnai net nepadorų ir su daugiasluoksne

potekste poezijos ketureilį kokios nors rimtos temos atomazgai. Toks likdavo ir oficialiomis progomis, pasikeisdavo tik apranga – dažniausiai vilkėdavo šviesų kostiumą.

Bene paskutinis didesnis renginys, kuriame Vytautas dalyvavo, vyko Valdovų rūmų muziejuje. 2023 m. švenčiant Vilniaus vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose 700 metų jubiliejų, Valdovų rūmų muziejus surengė parodą „Gedimino miesto aušra. Seniausias Vilniaus medinis pastatas ir unikaliausi jo radiniai“, kuriame eksponuotas pats seniausias Vilniuje rastas ir restauratorių išsaugotas medinis pastatas bei jame likę unikalus eksponatai. Telefonu ne kartą pasakojau apie šią parodą ir pagrindinius eksponatus, kviečiau, jei bus galimybių, apsilankyti.

Parodos kultūrinių renginių cikle gavome sutikimą rodyti Vytauto 1973 m. sukurtą filmą „Vilnius prieš 650 metų“, o peržiūrėjus ketinome kalbėti apie archeologijos pokyčius ir atradimus per pastaruosius 50 metų. Iš pradžių net nežadėjęs dalyvauti, 2023 m. gegužės 22 d. išvakarėse V. Urbanavičius pranešė, kad tikrai rengiasi atvykti. Atvykęs gerą valandą anksčiau – aplankė parodą ir specialisto akimi įvertino eksponuojamus radinius, sukurtas eksponatų ornamentiką atskleidžiančias vizualines projekcijas ant sienų bei su akiniais peržiūrėjo 3D virtualios tikrovės filmuką, skirtą Vilniaus Ankstyviausios mūrinės pilies ir jo paties pradėto 1994 m. atkasinėti aštuon-sienio bokšto istorijai. Vakariniame renginyje – filmo apie Vilniaus istoriją peržiūroje ir susitikime su legendiniu archeologu-tyrinėtoju – salė buvo sausakimša. Po peržiūros nors ir neketinęs daug kalbėti, Vytautas ilgai dalijosi savo mintimis ir pasakojimais apie Žemutinės pilies tyrinėjimus.

Paskutiniais metais Vytautas rengė dar vieną darbą, skirtą gimtajai Skirsnemunei. Matyt, duomenis kaupė labai ilgą laiką, o pastaruosius keletą metų jau ne tik pasakojo apie šį tekstą – artimiausi kolegos buvo gavę perskaityti rankraštį apie Skirsnemunės praeitį, ne kartą aptarinėjome

vieną ar kitą dalį, ruošėme ir iliustracijas. Tik Vytautas norėjo dar naujų duomenų, kai kurias hipotezes patikrinti natūroje, pakoreguoti tekstą – tai ir darė tiek, kiek leido jėgos.

Sausio viduryje į eilinį ketvirtadienio skambutį neatsiliepė...

2024 m. sausio 22 d. rytą Vytautas iškeliavo. Lietuva neteko vieno ryškiausių antros XX a. pusės

archeologų, tyrusių itin platų archeologinių paminklų spektrą, skelbusio medžiagą ne tik spausdintu, bet ir kino formatu, inicijavusį ir atlikusį ne vieną itin reikšmingą Lietuvos istorijos paminklo tyrimą, savo įžvalgomis ir sumanymais pralenkęs laiką ir išauginęs ne vieną jaunųjų specialistų kartą. 2024 m. liepos 3 d., per savo gimimo dieną, Vytautas sugrižo į gimtinę Skirsnemunę.

Gintautas Striška